

Юрiї ГРОМИК

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ПРИСЛІВНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМИ ВИХІДНОГО ПУНКТУ РУХУ ТА ЧАСОВОЇ ЛІМІТАТИВНОСТІ

У невеликому компактному ареалі, що охоплює східні ратнівські та західні любешівські говірки і за багатьма виразно локальними особливостями виокремлюється в межах північної діалектної зони західнополіського говору як відносно автономна структурно-територіальна одиниця, представлено чотири моделі дериватів цих лексико-семантичних груп, похідних від прислівникових основ із просторовою семантикою *-куд-, -туд-, -с'уд-*: прислівники з префіксами *с-, от-* зі значенням вихідного пункту руху та з префіксами *по-, до-* для реалізації семантики часової та просторової лімітативності.

У межах структурно-семантичного класу аблятивних прислівників домінує модель із префіксом *с-*; функціонально рівнозначний префікс *от-* в утвореннях цього типу виступає зрідка лише в частині говірок ареалу. Так, зі значенням 'звідки, з якого місця, з якої місцевості' простежено структури *скуда, скудва, скудова*, ареал яких продовжується в суміжних берестейських говірках [1: 207], інших поліських говорах [2: 197], частині степових говірок [3: 78]; паралелі відомі у білоруських [4: 467] та російських [4: 212] говорах. Наявність відповідників в інших українських говорах та решті східнослов'янських мов дає підстави для реконструкції давніших дериватів типу **ськуда, *ськуды, *ськудъ, *ськуду*. Сегмент *-ва*, засвідчений у структурі аналізованих форм, не має задовільного пояснення. В.Німчук [6: 483] та С. Самійленко [7: 23] в кінцевому *-ва* вбачають вказівну частку, яка, як і паралельна *-во*, зіставляється зі староруським вказівним займенником *ова, ова, ово*.

У цьому ж ареалі зафіксовано континуанти співвідносних староукр. форм типу **ськуда, *ськуды, *ськуда, *ськуды*: *студа, студва, студова* 'звідти, з того місця' та *с': уда, с': удва, с': удова* 'звідси, з цього місця', пор. середньополіське *студова* [8: 288], *с'у'удова* [8: 292], степове *студова* [9: 85] і под.

Паралельна модель із префіксом *от-* представлена структурами *от'кудова, вот'кудова* 'звідки', *от: удова, вот: удова* 'звідти', *оц': удова, воц': удова* 'звідси', які, як і середньополіські

от'кудова [8: 77], *от'тудова* [8: 76], *от'с'удова* [8: 217], рос. діал. *от'тудова* [10: 340], *от'с'удова* [10: 359] і под., зводяться до староруських прислівників типу **от'ькуда*, **от'ькуды*; **от'ьтуда*, **от'ьтуды*; *от'ьсюда*, **от'ьсюды* і т. ін.

Загальнозональною рисою, яка об'єднує всі говірки в межах окресленого ареалу, є прислівники цього структурного класу з префіксами *по-*, *до-* для реалізації значення кінцевого часового моменту, рідше – просторової лімітативності. Так, відповідно до староукр. форм типу **покуда*, **покуды*, які первісно виражали виключно просторове значення ‘куди, до якого місця’, а згодом набули вторинної семантики часової лімітативності, у говірках цього ареалу простежено деривати *по'куда*, *по'кудова*, семантична структура яких включає компоненти ‘поки, тим часом’, ‘доки, до якого часу’ та периферійний ‘до якого місця’; пор. середньополіське *по'куда* [8: 141], *по'кудова* [11: 887], рос. діал. *по'куда* [12: 17], *по'кудова* [13: 241] і под. У тому ж говірковому масиві спорадично фіксуються структури *по'туда*, *по'тудова* ‘доти, до того часу’, рідше – ‘до того місця’ та *по'с'уда*, *по'с'удова* ‘досі, до цього часу’, рідше – ‘до цього місця’, що є рідкісними на українському ґрунті континуантами давніх просторових прислівників типу **потуда*, **потуды* ‘туди, до того місця’ і **посюда*, **посюды* ‘сюди, до цього місця’.

Паралельну модель із префіксом *до-* представлено структурами *до'куда*, *до'кудова* ‘доки, до якого часу’, рідше – ‘до якого місця’, *до'туда*, *до'тудова* ‘доти, до того часу’, рідше – ‘до того місця’, *до'с'уда*, *до'с'удова* ‘досі, до цього часу’, рідше – ‘до цього місця’. Наведені деривати, як і їх функціонально та структурно тотожні відповідники на зразок середньополіського *дос'уда* [8: 255], рос. діал. *до'куда* [14: 149], *до'сюда* [15: 36], *до'кудова* [16: 456], *до'тудова* [16: 484] і под., сягають староруських просторових прислівників типу **докуда*, **докуды* ‘до якого місця’, **дотуда*, **дотуды* ‘до того місця’, **досюда*, **досюды* ‘до цього місця’ і т. ін.

На східнослов'янському ґрунті прислівники з основами *-куд-*, *-туд-*, *-с'уд-* лише в російській народній мові є основним засобом для реалізації значень вихідного пункту руху та часової і просторової лімітативності. У найдавніших староукраїнських пам'ятках спостерігається активне використання дериватів цього структурно-семантичного класу; у текстах XV–XVI ст. ці утворення виступають лише спорадично [6: 363], а в українській народній мові вони практично витіснені прислівниками інших структурних розрядів. Окреслений західнополіський масив нині є одним із небагатьох українських ареалів таких дериватів.

У західнополіській системі прислівникового словотвору

простежено чотири моделі утворень цього лексико-семантичного класу, дериваційною базою для творення яких були давні прислівники міри часу **коль*, **толь*, **сель*: із префіксами *с-*, *от-* зі значенням вихідного пункту руху та з префіксами *по-*, *до-* для вираження часової, рідше – просторової лімітативності. Первісно такі утворення мали виключно часові значення; просторова семантика для них є вторинною. Поруч із основами *-к'іл'*, *-м'іл'*, *-с'іл'* в дериватах цього типу виступають їх варіанти з кінцевим *-а* вторинного походження, на зразок *-к'іла*, *-м'іла*, *-с'іла*, що є результатами фонетичного розвитку давніших структур **колѣ*, **толѣ*, **селѣ*.

Окрему групу у межах цього структурного типу становлять утворення з кореневим [у] на місці звичного [о], [е] чи [і] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'*, що формують досить великий суцільний ареал у районі Горино-Слуцького басейну, а також на Пінщині; відзначено активне функціонування варіантів цих прислівників з кінцевим *-а* в основах *-кула*, *-тула*, *-сула*. Подібні утворення широко відомі у білоруській мові та говорах російської мови, в українській мові вони характерні здебільшого для говорів північного наріччя, а пам'ятками фіксуюються здавна.

Для частини говірок із окресленого терену [у] в корені можна пояснити як закономірний для їх фонетичної системи рефлекс етимологічного [о] в новозакритому складі. Щоправда, основи *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* саме у такому фонетичному оформленні представлені і в тих говірках, де на місці давнього [о] звичайно виступають інші його рефлекси: дифтонги [уо], [уи], [уі], [уе], звукосполуки [ви], [ве] чи монофтонги [и], [і], [е], [о], [у] тощо. Тому спробу пояснити кореневе [у] в основах *-кул'*, *-тул'*, *-с'ул'* тільки як рефлекс етимологічного [о], зроблену П.Шубою [17: 116] та П.Чучкою [18: 163], В.Німчук справедливо вважає невдалою, наводячи при цьому свідчення зі старословацької мови, сучасних словацьких говорів, нижньолужицької мови, де вживані утворення з кореневим [у] без очевидних слідів [о]; відтак у кореневому [у] В.Німчук вбачає рефлекси давніх (може, праслов'янських) коренів **куль*, **туль*, **соль*, аналогічних до *куда*, *туда*, *сюда* [6: 367]. Переоформлення давньої прислівникової основи **-коль* / **-колѣ* у первісно темпоральних прислівниках із префіксами *до-*, *по-*, *отъ-* (пор. староукр. *доколь* 'до якого часу', *отъколь* 'відколи') на форму **-куль* / **-кулѣ*, що у сполучі з цими префіксами почала виражати ще й просторові або тільки просторові значення (пор. рос. діал. *докуль* 'до якого часу', 'до якого місця', *откуль* 'звідки, з якого місця') можна спробувати пояснити контамінацією зі структурно подібними утвореннями з основами *-куда* / *-куди*, що первісно

передавали виключно просторові значення (пор. староукр. *отъкуда* ‘звідки, з якого місця’, *докуда* ‘до якого місця, куди’), а згодом почали виражати і просторові характеристики (пор. рос. діал. *докуда* ‘до якого місця’, ‘до якого часу’).

Кілька виразних прикладів подібної контамінації на формальному рівні засвідчено в російських діалектах. Так, на базі загальноновживаної структури отсюда ‘звідси’ за аналогією до функціонально рівнозначного прислівника отсель [10: 314] у частині говорів розвинувся варіант отседа [10: 313]; згодом внаслідок аналогії до вторинного отседа з’явилися форми откеда ‘звідки’ [201, 24, 200] < откуда, откеда ‘звідти’ [10: 334] < оттуда. Аналогія до отсель була основним чинником, що зумовив вторинну фонетичну структуру дериватів типу откель ‘звідки’ [10: 200] < отколь, оттель ‘звідти’ [10: 334] < оттоль, покель ‘доки’ [10: 244] < поколь. Аналогічні зміни можуть мати і протилежний напрямок: фонетичне оформлення прислівника рос. діал. отсэль ‘звідси’ [10: 320] склалося, очевидно, внаслідок вирівнювання до форм типу отколь, оттоль, поколь і под.

Імовірність такої контамінації підтверджують виявлені у лемківському говорі споріднені прислівники на зразок |одкаль ‘звідки’ [19: 30], |отсаль ‘звідси’ [19: 31], |покаль ‘поки’ [11: 683], основи яких постали внаслідок аналогічного вирівнювання за зразком уживаних у лемківських говірках просторових прислівників |тади ‘туди’ [11: 944], |садий ‘сюди’ [11: 847] і т.ін.; пор. також словацькі паралелі *dokial* ‘доки’, *dotial* ‘доти’, *dosial* ‘досі’ та *kade*, діал. *kady* ‘куди’ [20: 338].

Наслідком аналогічного впливу з боку форм на зразок отъкуда, докуда, покуда слідом за В.Німчуком можна вважати появу в старих прислівниках з основою *-колѣ та нових з основою *-кулѣ кінцевого -а, пор. староукр. отъколя, доколя, поколя та отъкуля, покуля, докуля, сучасне укр. відкіля, укр. діал. *покіля*, *докіля*, *поліське скіля*, *одкуля*, *скуля*, *докуля*, лемків. *докля*, *закля*, *покля* тощо [6: 366].

У межах структурного типу із суфіксом -ль прислівники з аблятивним значенням творяться здебільшого за допомогою префікса *с-*; співвідносний із ним префікс *от-* в утвореннях цього типу виступає зрідка.

Так, для вираження значення ‘звідки, з якого місця’ у говірках північної діалектної зони західнополіського говору, а також у частині східних маневецьких говірок, уживані континуанти (з різними рефlekсами етимологічного [o]) староукр. *съколь, яке первісно мало часове значення ‘відколи’: *ск’іл’*, *скіл’*, пор. також берест. *скиль* [4: 37], *скыль* [4: 387], підляське *ск’ел’* [21: 440], *скуоль* [22: 74]. Зафіксовано неозначені прислівники *ск’іл’с’*, *ск’іл’ас’*, *ск’іл’ас’* та *ск’іл’с’а* ‘звідкись’.

У тому ж ареалі засвідчено структури *ст’іл’*, *стил’*, які зводяться до

давнішого *сьтоль ‘відгоді’, а нині у різних говіркових групах північної діалектної зони мають відмінну просторову семантику: у північних ратнівських, суміжних старовижівських говірках, а також східних говірках Маневицького району, такі форми реалізують значення ‘звідти, з того місця’ (вказівка на більш віддалений вихідний пункт руху), натомість у надбузьких та зарічненсько-пінських і любешівсько-іванівських говірках виражають значення ‘звідси, з цього місця’ (вказівка на менш віддалений вихідний пункт руху); з різною семантикою континуанти *сьтоль простежено у берестейських та підляських говірках, пор. берест. *стіль* ‘звідти’ [1: 285], підляське *стол* ‘звідси’ [21: 162].

У частині ратнівських, старовижівських говірок зафіксовано дериват *с’*: *іл’* ‘звідси, з цього місця’, що зводиться до староукр. *сьсель ‘відтепер’, пор. підляське з дифтонгічним рефлексом [о] *ссооль* [23: 112]. Засвідчений у кількох східних маневицьких говірках прислівник *с’ц’іл’* ‘звідси’ є фонетичним варіантом форми *с’*: *іл’*; поява [ц] на місці [с] зумовлена, очевидно, аналогією до вживаних у цій говірковій групі паралельних форм на зразок *с’ой* / *ц’ой* ‘цей’, *с’уда* / *ц’уда* ‘сюди’, *ц’од’на* / *ц’од’на* ‘сьогодні’ тощо.

У північній частині надбузьких говірок для реалізації значення ‘звідти, з того місця’ утворено прислівник *стам’іл’*, *стам’тил’*, ареал якого продовжується у підляських говірках: *стам’туль* [21: 32], *стам’туоль* [4: 568], пор. також біл. діал. *стам’туль* [4: 568]. Відоме у пам’ятках XVII ст. староукр. *сьтамътоль [24: 125] – наслідок контамінації лексеми *сьтоль ‘звідси’ та прислівника *тамь*, що вказує у цьому випадку на більшу віддаленість вихідного пункту руху, пор. у тих же говірках форми вказівних займенників *той* ‘цей, менш віддалений’ і *тамтой* ‘той, більш віддалений’.

У говірці С. Мельники Шацького району лексико-семантична група прислівників зі значенням ‘звідти, з того місця’, крім лексем *стам’тил’*, *стам’тил’а*, представлена регіоналізмами *стам’г’итил’*, *стам’г’итил’а* (пор.: *ажн’а стам’г’итил’а прив’ї’зла садун посади’ти*), що можуть розглядатися як результати фонетичного розвитку форм **сьтамь(г)етътоль*, **сьтамь(г)етътолѣ*, у складі яких функцію вказівки на значну віддаленість вихідного пункту руху виконують прислівникові основи *тамь* та *(г)етъ* ‘геть’.

У любешівсько-іванівських та західній частині зарічненських говірок у структурі прислівників аблятивної семантики із основою колишнього нечленного вказівного займенника *тъ спостережено давню вказівну частку *е*, *ге*: *зет’іл’*, *зет’тил’*, *зет’ил’*, *зет’итил’*, *з’ет’ил’*, *з’ет’итил’*; наведені форми дають підстави для реконструкції давнішого **сь(г)етоль*. У різних говіркових групах окресленого ареалу такі

утворення реалізують відмінні значення: у любешівсько-зарічненських говірках вони вказують на більшу віддаленість вихідного пункту руху ('звідти, з того місця'); у говірках Пінщини частка *e, ze* в їх структурі виражає вказівку на меншу віддаленість вихідного пункту руху ('звідси, з цього місця').

Часто в утвореннях такого типу префікс виступає у формі *ic-*: *ic'k'ıl, ic't'ıl, ic'tııl, ic': ıl, izet'ıl, izetııl*. У багатьох говірках у межах окресленого ареалу відомі деривати цього структурного типу з кінцевим *-la*, що вважаються континуантами давніх форм з основами на **-kolʒ, *-tolʒ, *-selʒ*: *sk'ıl'a, sk'ıla, sk'ıle, stııl'a, stııla, st'ıla, stııl'e, ıstııla, c': ıla, stam't'ıla, stam'tııla, stam'tııl'a, stam'tııl'e, zet'ıla, zet'ıla, z'et'ıla, izet'ıla* ([i], [ı] в корені – аналогіїні).

Для вираження більш точної вказівки на вихідний пункт руху прислівники зі значеннями 'звідти', 'звідси' поширюються додатковими вказівними сегментами: у говірках північно-західної діалектної зони – вказівною постпозитивною часткою *-ze* (*stııl'ze* 'он звідти', 'ось звідси', *c': ıl'ze* 'ось звідси'), у решті говірок північної діалектної зони – часткою *-o, -vo, -zo* (*stııl'o, stııl'vo, zetııl'o, z'et'ıla'vo* 'он звідти', *c': ıl'vo, c'ı'ıl'vo* 'ось звідси').

Великий суцільний ареал, що охоплює типово середньополіські говірки північних і центральних районів Рівненщини (крім західних зарічненських говірок), суміжні говірки на території Волинської області та Пінщину і продовжується у правобережно- та лівобережнополіському говорах, утворюють деривати цього ж структурно-семантичного типу з основами *-kul', -tul', -c'ul'*. Так, загальнозональною рисою, що охоплює всі говірки окресленого ареалу, є прислівник *skul'* 'звідки', що відомий також у берестейських [25: 53], підляських [21: 8], середньополіських [2: 86] говірках, білоруській мові [4: 469] і продовжує давнішу форму **s'kul'*. Зафіксовано також неозначені прислівники зі значенням 'звідкись': *skul's', ıskul's'a*, у пінських говірках – *zn'ıkul'*, пор. біл. діал. *z'nekul'* [1: 78], з давнішого **s'ın'kul'*. У більшості говірок, де зафіксовано лексему *skul'*, уживаний прислівник *zı'c'ul'* 'звідусіль', похідний від основи колишнього нечленного займенника **v'sь*, пор. середньополіське *zısul'* [2: 85], біл. діал. *zısul'* [26: 330]; очевидно, з первісного **s'ısul'*.

Цим же ареалом обмежено поширення прислівника *stul'*, який, щоправда, у різних говіркових групах має відмінну семантику: у зарічненських та суміжних дубровицьких і володимирецьких говірках виражає значення 'звідси, з цього місця', натомість у решті говірок

масиву функціонує зі значенням ‘звідти, з того місця’; пор. середньополіське *стул’* ‘звідти’ [8: 121], берест. *стуль* [27: 119], біл. *стуль* [23: 355], що дають можливість реконструкції **сьтуль*. У кількох говірках в районі середньої частини басейну р. Горинь зафіксовано дериват *с’:* *ул’* ‘з цього місця’; значно ширший ареал (костопільські, сарненські та суміжні говірки) формує фонетичний варіант цієї лексеми *с’ц’ул’* ‘т.с.’; пор. підляське *ссюль* [4: 559], середньополіське *с’:* *ул’* [8: 121], біл. діал. *ссюль* [4: 559], які сягають давнішого **сьсюль*.

У порівняно невеликому масиві зарічненських та пінських говірок виявлено прислівники аблятивної семантики, у структурі яких основа колишнього нечленного займенника **ть* поєднана із вказівною часткою *e, ge*: *зетуль’, з’етуль’, з’ітуль’, зетуль’*, пор. берест. *зетуль’* ‘звідси’ [1: 79], біл. діал. *зетуль’* ‘звідси’ [26: 175], які з давнішого **сь(е)туль*. У зарічненських та суміжних володимирецьких і дубровицьких говірках такі деривати фіксовані зі значенням ‘звідти, з того місця’, у говірках Пінщини частка *e, ge* у складі таких утворень вказує на меншу віддаленість вихідного пункту руху (‘звідси, з цього місця’).

Утворення такого типу виступають також із префіксом *іс-* (*іскул’, іс’туль’, іс’:* *ул’, іс’ц’ул’*) та кінцевим *-л’а < *-л’ѣ* (*скул’а, іскул’а, |стул’а, |с’:* *ул’а, |іс’:* *ул’а, |с’ц’ул’а, зетуль’а, |зетуль’а, |зетуль’а*), пор. середньополіське *іскул’* [2: 86], *стул’а* [8: 288], *іс’ц’ул’а* [8: 282], біл. *|стуля* [2: 64].

У частині говірок досліджуваного масиву факультативно вживані аблятивні прислівники цього структурного класу з префіксом *от-*. Так, у говірках північної діалектної зони спорадично засвідчено форми *от’к’іл’, вот’к’іл’, вот’к’іл’а* ‘звідки’, *от’:* *іл’, вот’:* *ил’, вот’:* *ил’а* ‘звідти’, *оц’:* *іл’, оц’:* *іл’а, воц’:* *іл’а* ‘звідси’, що є континуантами **отъколь, *отъкол’ѣ, *отътоль, *отътол’ѣ, *отъсель, *отъсел’ѣ*, пор. також берест. *от’селя* [22: 266], роС. діал. *от’коль* [10: 206], *от’толь* [28: 762], *от’толя* [10: 338], *от’сель* [10: 320], *от’селя* [10: 314].

Окремими острівними ареалами у межах східної діалектної зони фіксуюються деривати *от’кул’, гот’кул’, ткул’, от’кул’а, гот’кул’а, |ткул’а* ‘звідки’, *от’:* *ул’, гот’:* *ул’, т’:* *ул’, от’:* *ул’а, гот’:* *ул’а, т’:* *ул’а* ‘звідти’, *оц’:* *ул’, гоц’:* *ул’, ц’:* *ул’, оц’:* *ул’а, гоц’:* *ул’а, ц’:* *ул’а* ‘звідси’, які є вагомими підставами для реконструкції **отъкуль, *отъкул’ѣ, *отътуль, *отътул’ѣ, *отъсюль, *отъсюл’ѣ*, до яких зводять паралелі в інших поліських говорах типу *адкуль, аткуль* [2: 24], *от’кул’а* [29: 84], *адтуль* [2: 25], *от’тул’а* [18: 163], *от’:* *ул’а* [8: 279] і под., відповідники в білоруській народній мові на зразок *адкуль* [26: 539], *аткуля* [30: 16], *аттуля* [30: 14], *атсюль* [22: 77], численні російські відповідники типу *откуль, откуля* [10: 217], *оттуль* [10: 222], *отсюль, отсюля* [10: 330] і т. ін.

У частині говірок північно-східної діалектної зони західнополіського говору функціонує прислівник *од'етуль', одетуль', од'етуль'а, одетуль'а* (з давнішого **оть(э)этуль, *оть(э)этуль'б*): у зарічненського-дубровицьких говірках він має значення 'звідти', натомість у пінських говірках реалізує значення 'звідси', пор. також біл. діал. *ат'етуля* 'звідси' [30: 68], рос. діал. *отэтуль, отэтуля* 'звідси' [31: 18].

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору спорадично фіксуються утворення, при морфологічній організації яких очевидно використано префікси **сь-* та **оть-*: *зв'ік'іл'* 'звідки' (очевидно, континуант давнішого **сьотьколь* із наслідками регресивної асиміляції за місцем творення у консонантній сполуці [тк'] >[к':], *зв'ім'іл'* 'звідти' (з давнішого **сьотьтоль*), *зв'іц'іл'* 'звідси' (з давнішого **сьотьсель*); ці структури можуть бути трактовані і як наслідки контамінації функціонально рівнозначних прислівників типу *зв'ітки* та *ск'іл'*.

У багатьох говірках в районі басейну р. Горинь структура прислівників зі значенням вихідного пункту руху з основами *-кул', -туль', -с'ул'* ускладнюється формально демінутивними суфіксами. Так, утворено демінутиви із суфіксом *-ка*: *стул'ка, с'ц'ул'ка*; із суфіксом *-ека*: *скул'ека, скул'іка, стул'ека, стул'іка, іс': ул'ека, с'ц'ул'ека, с': ул'іка, с'ц'ул'іка, откул'ека, от: ул'ека, оц': ул'ека*; із суфіксом *-ечка*: *скул'ечка, скул'ічка, стул'ечка, стул'ічка, іс': ул'ечка, с'ц'ул'ечка, с'ц'ул'ічка, откул'ечка, от: ул'ечка, оц': ул'ечка*; із суфіксом *-еки*: *скул'ек'і, іскул'ек'і, стул'ек'і, істул'ек'і, с': ул'ек'і, іс': ул'ек'і, с'ц'ул'ек'і, откул'ек'і, откул'ак'і, от: ул'ек'і, от: ул'ак'і, оц': ул'ек'і, оц': ул'ак'і*, пор. також середньополіське *скул'ака* [32: 90], *стул'ека, с'ц'ул'ека* [2: 206], *ат: ул'ека* [8: 182], рос. діал. *откулечка* [10: 216], *оттулечка* [10: 341], *отсюличка* [10: 332].

Для вираження точнішої просторової вказівки прислівники, що вживані зі значеннями 'звідти' та 'звідси', поширюються вказівними частками *-о, -во, -го*: *стул'во, стул'го, остул'во, остул'го, с': ул'во, с': ул'го, с'ц'ул'го, с'ц'ул'во, ос'ц'ул'во, ос'ц'ул'го, с'ц'ул'каво, с'ц'ул'каго, с'ц'ул'ічкаго, стул'ікаго, стул'ічкаго, стул'каго, от: ул'го, оц': ул'во, от: ул'аво, оц': ул'аго* і т. ін.

У межах структурного типу із суфіксом *-ль* прислівники зі значенням часової лімітативності творяться за допомогою префіксів *по-* та *до-*; виявлено два різновиди утворень кожної групи: у говірках північної діалектної зони представлено деривати з основами на **-коль, *-толь, *-сель*, у говірках східної діалектної зони домінують структури з основами на **-куль, *-туль, *-сюль*, хоча у частині говірок паралельно функціонують форми на **-коль, *-толь, *-сель*. Помічено, що в

більшості говірок такі лексеми, крім закономірної для них темпоральної семантики, здатні виражати ще й значення просторової лімітативності.

Відповідно до **поколь*, **покуль* в окресленому ареалі засвідчено лексеми *покол'*, *пок'іл'*, *пок'іл'*, *покил'*, *покил'* та *покул'*, *покул'* 'тим часом, поки', 'доки, до якого часу', рідко – 'до якого місця', пор. берест. *покиль* [26: 511], *покиль* [22: 513], *покуль* [4: 13], підляське *покуоль* [33: 148], середньо- і східнополіське *покуль*, *пакуль*, *покиль* [2: 150], лемків. *покиль* [34: 51], біл. діал. *паколь* [22: 342], *покуль* [26: 209], *пакуль* [30: 26], рос. діал. *поколь* [35: 237], *покуль* [12: 338]. Фіксовані в багатьох говірках паралельні форми з кінцевим *-л'а* на зразок *пок'іл'а*, *покил'а*, *покул'а* 'т.с.' можна трактувати як продовження **покол'ѣ*, **покул'ѣ* пор. східнополіське *покул'а* [36: 149], біл. діал. *пакуля* [30: 12], рос. діал. *поколя* [35: 237].

Континуанти структур **потоль*, **потуль*, а також **потол'ѣ*, **потул'ѣ* типу *пот'іл'*, *потил'*, *потил'а* та *потул'*, *потул'*, *потул'а* у різних говіркових групах Західного Полісся відомі з відмінною семантикою: у зарічненських говірках вони виражають значення 'досі, до цього часу' та 'до цього місця', у решті говірок функціонують зі значеннями 'доти, до того часу' та 'до того місця'; пор. східнополіське *потиль* [37: 116], біл. діал. *потуль* [4: 57], рос. діал. *потуль* [17: 20], *потуля* [39: 231].

У структурі засвідчених у говірках північно-східної діалектної зони прислівників *погетил'*, *погетил'* та *погетул'*, *погетул'*, *погетул'а* простежено вказівну частку *ге*, пор. біл. діал. *пагэтуль* 'досі' [33: 320]; з давнішого **по(е)этуль*, **по(е)этуль'ѣ*; у зарічненських говірках такі утворення вказують на віддаленість кінцевого часового моменту чи кінцевого пункту руху ('доти, до того часу', 'до того місця'), у говірках Пінщини лексеми *погетул'*, *погетул'*, *погетул'а* відомі зі значенням 'досі, до цього часу', 'до цього місця'.

У кількох говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь зафіксовано деривати *нос'ул'*, *нос'ул'*, *нос'ул'а* 'досі, до цього часу', 'до цього місця', що є континуантами форм **носуоль*, **носул'ѣ*.

Спорадично у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну фіксуються структури *покл'і*, *покл'* 'поки, тим часом', що, очевидно, є рідкісними на слов'янському ґрунті континуантами псл. **рокълѣ*, **рокълѣ*, паралельних до **роколь*, **роколѣ*. До реконструйованих дериватів псл. **рокълѣ*, **рокълѣ* В.Німчук [6: 366] зводить також лемків. *покля* 'т.с.' [11: 684], сербохорватські *poke*, *pokli*.

У межах структурного класу прислівників із префіксом *до-* зі значенням часової лімітативності також простежено два різновиди утворень: деривати з основами на **-коль*, **-толь*, **-сель* та лексеми на

*-куль, *-туль, *-соль. Так, континуантами форм *доколь, *докуль є прислівники *докол'*, *док'іл'*, *док'іл'*, *докил'*, *докил'* та *докул'*, *докул'* 'доки, до якого часу', 'до якого місця', пор. поліське *докуль* [40: 9], підляське *докул'* [21: 85], степове *докіль* [41: 284], біл. діал. *дакуль* [42: 123], роС. діал. *доколь* [43: 420], *докуль* [39: 8]. До паралельних форм *доколѣ, *докулѣ зводяться факультативно вживані структури *док'іла*, *докила* та *докул'а* 'т.С.', пор. роС. діал. *доколя* [44: 99], *докуля* [44: 101]. Виявлені у кількох говірках в районі середньостиро-горинського басейну структури *доклі*, *докл'*, імовірно, продовжують псл. *докъль, *докълѣ, паралельні до *доколь, *доколѣ.

Семантична структура прислівників *дотол'*, *дот'іл'*, *дот'іл'*, *дотил'*, *дотил'*, *дотил'а* та *дотул'*, *дотул'*, *дотула*, що є відповідниками структур *дотоль, *дотуль, *дотолѣ, *дотулѣ, у західнополіських говірках включає кілька компонентів: у любешівсько-зарічненських та надсвітязьких говірках континуанти *дотоль, *дотолѣ переважно виражають значення 'досі, до цього часу', 'до цього місця', натомість у більшості говірок східної діалектної зони еквіваленти давніх форм *дотоль, *дотолѣ, *дотуль, *дотулѣ функціонують зі значеннями 'доти, до того часу', 'до того місця'; пор. підляське *дотил'* [45: 44], степове *дотіль* [41: 291], бойків. *дотил'* [46: 231], лемків. *дотиль* [34: 51], біл. *датуль* [26: 26], роС. діал. *дотуль* [44: 156], *дотуля* [44: 156].

У надсвітязьких говірках зі значенням 'доти, до того місця' спорадично вживаються лексеми *дотамтил'*, *дотамтил'а* (пор.: *їе дотамтил' не до'стаїу*) – складні утворення, які постали зі зрощення форм *дотил'*, *дотил'а* з прислівником *там* для вираження вказівки на віддаленість кінцевого часового та просторового моменту (давніше *дотамтъоль, *дотамтъолѣ).

У говірці С. Мельники Шацького району для вираження семантики значної віддаленості кінцевого часового моменту та кінцевого пункту руху функціонують структури *дотамг'итил'*, *дотамг'итил'а* 'аж то того місця', рідше – 'аж до того часу' (пор.: *впали^е і ажн'а дотамг'итил' покот'алис'а; їе на велут займайу – стамг'итил'а і дотамг'итил'а*). Очевидно, засвідчені західнополіські регіоналізми є результатами фонетичної видозміни первісних форм *дотамъ(е)тъоль, *дотамъ(е)тъолѣ.

У говірках північно-східної діалектної зони західнополіського говору серед континуантів *дотоль, *дотуль, *дотолѣ, *дотулѣ виявлено форми, в яких основа колишнього нечленного займенника *тъ поєднана із вказівною часткою *е*, *ге*: *догетил'*, *догетил'*, *догетил'а* та *догетул'*, *догетул'*, *догетул'*, *догетул'а*, пор. біл. діал. *дагэтуль* [42:

114], рос. діал. *доэтуль* [16: 489], які сягають **до(з)этоль*, **до(з)этуль*, **до(з)этолѣ*, **до(з)этулѣ*. У зарічненсько-любешівських говірках такі структури функціонують зі значеннями ‘доти, до того часу’, ‘до того місяця’, натомість у говірках Пінщини вони виражають значення ‘досі, до цього часу’, ‘до цього місяця’.

Переважно говірками північно-західної діалектної зони західнополіського говору обмежується ареал рефлексів **досель*, **доселѣ*: *дос'іл'*, *до'с'іл'*, *досил'*, *досил'а* ‘досі, до цього часу’, ‘до цього місяця’, пор. підляське *досяюль* [33: 390], наддністрян. *досель* [47: 263], роС. діал. *досель* [44: 139]. У говірках в районі середньої частини басейну р.Горинь спорадично фіксуються деривати *дос'ул'*, *до'с'ул'*, *до'ц'ул'*, *до'с'ул'а*, *до'ц'ул'а* ‘досі, до цього часу’, ‘до цього місяця’, що є континуантами форм **досюль*, **досюлѣ* пор. біл. *дасюль* [42: 147], роС. діал. *досюль* [44: 153], *досюля* [44: 153].

У частині надсвітязьких говірок структура відповідників **дотоль*, **досель* ускладнюється формально деминутивним суфіксом *-ка*: *дотил'ка*, *досил'ка*.

У більшості західнополіських говірок, крім північної та східної діалектних зон, значення вихідного пункту руху та часової лімітативності реалізують прислівники, утворені внаслідок поєднання основ нечленних займенників **кѣ*, **тѣ*, **сѣ* з одним чи двома прийменниками: у структурах з аблятивною семантикою використано префікси *съ-* та *отъ-*, у прислівниках зі значенням кінцевого часового моменту – префікси *до-*, *по-*.

Так, основним засобом вираження значення ‘звідки, з якого місяця’ є континуанти староукр. **сьотькы* з різними рефlekсами етимологічного [o] в новозакритому складі та різними наслідками розвитку давньої сполуки [кы]: *зв'ітки*, *зв'ітк'і*, *зв'ітке*, *зв'ітк'е*, *зв'ітки*, *зв'ітк'і*, *з'в'ітки*, *зв'ітки*, *зв'ітк'і*. Спорадично фіксований варіант *зв'ік'і* засвідчує наслідки регресивної асиміляції за місцем творення та м'якістю у консонантній сполуці [тк'] > [к':] та подальшого стягнення подовженого [к':]. У кількох говірках північної діалектної зони простежено форми *зв'ікти*, *зв'ікти*, структура яких склалась у результаті суміжної метатеzi. Причини аналізованої звукової зміни в складі загальноновживаної лексеми, можливо, допоможе з'ясувати такий факт: обидві говірки, де виявлено форми-наслідки метатеzi, попри свою взаємну віддаленість, розташовані на території (чи, щонайменше, дуже близько до території) сходження двох ізоглос – північної межі поширення прислівника *зв'ітки* та південної межі поширення його відповідника *ск'іл'*. Імовірно, обидві говірки давніше належали до ареалу деривата *ск'іл'*, а згодом із суміжних говірок їх носії перейняли

прислівник *зв'ітки*, при цьому, як це часто буває в таких випадках, неточно відтворивши його структуру.

Для вираження значення 'звідси, з цього місця' в більшості говірок використовувані континуанти давнього *сьотъси: *звидси*, *звидци*, *звиц*: *и*, *звици*, *з'вици*, *звудси*, *звудци*, *звущ*: *и*, *звущи*, *зв'иці*. Носіями західноволинських говірок у цьому значенні вживано варіанти *зо зв'иці*, *зузв'иці*, *зузв'ици*, що є наслідками пізнішого ускладнення структур *зв'иці*, *зв'ици* префіксом *зо-*.

Відповідно до староукр. *сьотъты у говорі функціонують утворення *зв'іти*: *и*, *зв'іти*, *зв'іте*, *зв'іті*, *зв'ит*: *и*, *зв'ити*, *з'в'ити*, *зв'ут*: *и*, *зв'ути*, які переважно реалізують значення 'з того місця'. У надбужьких та західноволинських говірках такі форми вживані зі значенням 'звідси, з цього місця', пор. волин. *зв'іте* 'звідси' [48: 126], наддністрян. *зв'іти* 'звідси' [49: 64]. Натомість для вираження значення 'звідти, з того місця' носіями цих говірок використовуються складні утворення, що постали внаслідок схрещення лексем *сьотъты (у значенні 'звідси') або *сьотъси з прислівником *тамъ*, який указує на більшу віддаленість вихідного пункту руху. З-поміж зафіксованих дериватів до первісного *сьтамъотъты можна звести варіанти *стам'іти*, *стам'іте*, *стам'в'іте*, *стан'в'іте* (наслідки контактної регресивної дисиміляції [мв'] > [нв']), *станув'іте*; до початкового *сьтамъотъси – *стам'ици*, *стам'иці*, *стам'в'иці*, *стан'в'иці* (дисиміляція [мв'] > [нв']), *станув'иці*. Факультативно вживана структура *стам'зв'иці* – наслідок фонетичного розвитку давнішого *сьтамъсьотъси. Подібного походження прислівники відомі в частині говорів південно-західного наріччя, пор. наддністрян. *звідтамти* 'звідти' [49: 64], що сягає первісного *сьотътамъты, холмське *віттамти* 'звідти' [45: 103] з давнішого *отътамъты.

Виявлені в частині західноволинських надбужьких говірок утворення *станув'іте*, *станув'иці* 'звідти, з місця більш віддаленого', очевидно, можуть бути зведені до початкових форм *сьтамътоотъты, *сьтамътоотъси, де компонент **тамъто-* може зіставлятися з уживаною в говорі займенниковою формою *тамто*, *тамтоіе* 'те (вказівка на більшу віддаленість)'

У говірці с. Мельники Шацького району, крім форми *стам'іти* 'звідти', зафіксовано дериват *стам'г'іти* зі значенням 'з місця ще більш віддаленого'. Таке утворення є наслідком фонетичного розвитку первісного **сьтамъ(г)етъты*, у складі якого на велику віддаленість вихідного пункту руху вказує основа *(*г*)етъ 'геть'.

До цього ж структурного класу належить виявлений у частині пінських говірок прислівник *згетти*, *ізгетти*, що реалізує значення 'звідси, з місця менш віддаленого'. Наведений регіоналізм – наслідок

фонетичного розвитку давнішого *сь(э)эты, у складі якого займенникова основа *ть поєднана із вказівною часткою *(э)э ‘ось’.

При морфологічній організації прислівників зі значенням кінцевого часового моменту (рідше – кінцевого пункту руху) в північній частині говірок центральної діалектної зони, а також у більшості говірок західної діалектної зони, використовується префікс *по-*. Так, основними засобами реалізації значення ‘доки, до якого часу’, а також ‘до якого місяця’, є континуанти староукр. *покы: *поки, поке, поки, пок’і, пок’е, покы, пуки, пуке*, які вживані ще й зі значенням ‘тим часом, поки’.

Відповідно до давнього *поты в цьому ареалі функціонує форма *поти* переважно зі значенням ‘доти, до того часу’, а також ‘до того місяця’. У любешівсько-зарічненських говірках структура *поти* реалізує значення ‘досі, до цього часу’, ‘до цього місяця’. Для вираження вказівки на більшу віддаленість кінцевого часового моменту (рідше – кінцевого пункту руху) в цій говірковій групі використовується дериват *погети* ‘доти, до того часу’, ‘до того місяця’, що дає підстави для реконструкції вихідного *по(э)эты.

У надбужських говірках уживані фонетичні варіанти давніх форм *покы, *поты на зразок *пикі, п’ікі, п’ік’і, п’іке, п’іке* ‘до якого часу’, ‘до якого місяця’; *п’іти, п’іте* ‘до того часу’, ‘до того місяця’, рідше – ‘до цього часу’, ‘до цього місяця’, пор. також наддністрян. *п’ікі* [34: 78]. Виявлено випадки вторинного поширення таких структур префіксом *по-*: *поп’ікі, поп’іке, поп’іти, поп’іте*.

Деривати моделі з префіксом *до-* представлені в більшості говірок центральної та південної діалектних зон, хоча фіксуються і в межах північної та східної діалектних зон паралельно зі співвідносними утвореннями інших структурних класів. Зокрема, відповідно до давнього *докы фіксуються структури *доки, доке, док’і, док’е, докы* ‘до якого місяця’, рідко – ‘до якого часу’. Континуантами *домы є прислівники *доти, доте*, які в більшості говірок масиву виражають значення ‘до того часу’. Щоправда, в зарічненських говірках такі форми вживані зі значенням ‘досі, до цього часу’, натомість засобом реалізації значення ‘доти, до того часу’ є похідне утворення *догети* з давнішого *до(э)эты. У говірці с. Мельники Шацького району спорадично вживається регіоналізм *дотам’г’іти* ‘доти, аж до того часу’, ‘аж до того місяця’, що сягає давнішого *дотамь(э)этьты. Практично в усіх говіркових групах для вираження значення ‘досі, до цього часу’, рідше також – ‘до цього місяця’ використовуються континуанти *доси: *доси, дос’і, досе, доци*.

Лише в говірці с. Поляни Березнівського району засвідчено прислівник цього ж структурного класу з префіксом *за-*: *зак’і* ‘доки, до якого часу’, який, як і наддністрян. *закі* [47: 78], буковин. *закі, зак’і*

[50: 20] і под., зводиться до вихідного **закы*.

В окремих говірках північно-західної діалектної зони з аблятивною семантикою фіксовані одиничні деривати, що представляють інший структурний клас: *стам, стама* 'звідти, з того місця', з первісного **сьтамь, *сьтамо*.

Проаналізований матеріал дає підстави для таких висновків:

1) основними засобами для реалізації значень вихідного пункту руху та часової лімітативності в західнополіських та суміжних говірках є деривати трьох структурних класів: прислівники з основами *-куд-, -туд-, -суд-*; утворення з основами *-к'іл-, -т'іл-, -с'іл'* або їх варіанти на *-кул-, -тул-, -с'ул-*; прислівники, що містять залишки колишніх нечленних займенників **кь, *ть, *сь* у поєднанні з одним чи двома прийменниками;

2) окреслені семантико-структурні класи західнополіських прислівників продовжують головні морфологічні типи прислівників, що склалися ще в епоху слов'янської мовної єдності;

3) у складі окреслених структурно-семантичних груп прислівників у західнополіському говорі виявлено шар давніх слов'янських архаїзмів, що разом з іншими численними фактами дає можливість робити й екстралінгвістичні висновки – про присутність праслов'ян на цій території;

4) історичний розвиток прислівників аналізованих моделей – це процес постійного ускладнення їхньої структури внаслідок пізнішої афіксації, регулярних та нерегулярних фонетичних змін, різного роду модифікацій, зумовлених аналогією;

5) внаслідок природної ізольованості окремих земель, а також їх належності до різних адміністративно-територіальних утворень, процес оформлення прислівників відбувався автономно у різних говіркових групах, тому немало трапляється випадків, коли ареал якоїсь діалектної риси обмежується тільки кількома населеними пунктами;

6) західнополіська система словотвору прислівників унаслідок активної міждіалектної і міжмовної взаємодії, що мала місце на цій території в давні часи, поєднує риси північних і південно-західних українських говорів, української та білоруської мов.

Список умовних скорочень: берест. – берестейське, біл. – білоруське, бойків. – бойківське, гуцул. – гуцульське, діал. – діалектне, закарпат. – закарпатське, застар. – застаріле, лемків. – лемківське, наддністрян. – наддністрянське, псл. – праслов'янське, рос. – російське, староукр. – староукраїнське.

1. Диялектны слоўнік Брэстчыны. – Мн., 1989. – 294 с.
2. Лисенко П.С. Словник польських говорів. – К., 1974. – 259 с.
3. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У чотирьох томах. – Т. 4. – Запоріжжя, 1992. – 354 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 4. – Мн., 1984. – 643 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 4. – М., 1989. – 683 с.
6. Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 342 – 412.
7. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. – Частина 2. – К., 1970. – 190 с.
8. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. – К., 1996. – 358 с.
9. Муқан А.М. Словотвір українських наддунайських говірок // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 156 – 168.
10. Словарь русских народных говоров. – Вып. 24. – Л. – М., 1989. – 367 с.
11. Желеховский Е., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь. – Т. 2. – Львів, 1886. – 978 с.
12. Словарь русских народных говоров. – Вып. 22. – Л. – М., 1987. – 368 с.
13. Словарь русских народных говоров. – Вып. 19. – Л. – М., 1983. – 359 с.
14. Словарь русских народных говоров. – Вып. 18. – Л. – М., 1982. – 367 с.
15. Словарь русских народных говоров. – Вып. 23. – Л. – М., 1987. – 375 с.
16. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 1. – М., 1989. – 699 с.
17. Шуба П.П. Прыслоўе ў беларускай мове: Марфалагічны нарыс. – Мн., 1962. – 191 с.
18. Чучка П.П. Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської РСР // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. – К., 1965. – С. 162 – 168.
19. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок (Дієслівна лексика). – Частина 1. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
20. Етимологічний словник української мови: В семи томах. – Т. 2. – К., 1985. – 570 с.
21. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 1998. – 496 s.
22. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 3. – Мн., 1983. – 678 с.
23. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 5. – Мн., 1986. – 654 с.
24. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст. – Вып. 1. – Львів, 1994. – 151 с.
25. Горбач О. Західнополіська говірка С. Остромичі, кол. повіту Кобринь // Відбитка з „Наукових записок УТГР”. – Т. XXV. – Мюнхен, 1973. – 64 с.
26. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 2. – Мн., 1980. – 728 с.
27. Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс. – Мн., 1983. – 128 с.
28. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 2. – М., 1989. – 779 с.
29. Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у польських говорах // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 83 – 87.

30. Юрчанка Г.Ф. Народнае вытворнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны. – Мн., 1985. – 336 с.
31. Словарь русских народных говоров. – Вып. 25. – Л. – М., 1990. – 352 с.
32. Никончук Н.В. Из лексики полесского села Листвин // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. – М., 1968. – С. 79 – 92.
33. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: Ў пяці тамах. – Т. 1. – Мн., 1979. – 702 с.
34. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902. – 489 с.
35. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. 3. – М., 1989. – 555 с.
36. Говори української мови: Збірник текстів. – К., 1977. – 590 с.
37. Дорошенко С. І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. – Вып. XI. – К., 1962. – С. 101 – 122.
38. Словарь русских народных говоров. – Вып. 17. – Л. – М., 1981. – 383 с.
39. Словарь русских народных говоров. – Вып. 20. – Л. – М., 1985. – 376 с.
40. Карській Е.Ф. Матеріали для изучения сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ. (Полѣсье). – Вып. 1. – Санктпетербургъ, 1898. – 42 с.
41. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У чотирьох томах. – Т. 1. – Запоріжжя, 1992. – 348 с.
42. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: Ў пяці тамах. – Т. 2. – Мн., 1978. – 768 с.
43. Словарь русских народных говоров. – Вып. 1. – Л. – М., 1965. – 376 с.
44. Словарь русских народных говоров. – Вып. 8. – Л. – М., 1972. – 365 с.
45. Studia nad dialektologią ukraińską i polską. (Z materiałów b. katedry języków ruskich Uniwersytetu Jagiellońskiego) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – CCCLXXVI: Prace językoznawcze. – Kraków, 1975. – S. 44.
46. Онишкевич М.И. Словник бойківських говірок. – Частина 1. – К., 1984. – 435 с.
47. Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 306 с.
48. Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62 – 267.
49. Пристуга П.І. Говірки Брюховицького району Львівської області. – К., 1957. – С. 60 – 66.
50. Матеріали до словника буковинських говірок. – Вып. 3. – Чернівці, 1974. – 105 с.